

Murányi István

A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason

A politikai rendszerváltás társadalmi következményeivel foglalkozó, meglehetősen terjedelmes társadalomtudományi irodalom egyik kulcsfogalma az adaptáció. A rendszerváltás vesztésének leginkább tekintett észak-magyarországi „rozsdáövezet”-ről olvasható írások legtöbbször gazdasági és/vagy munkaerő-piaci érvek alapján fogalmazzák meg az alapjaiban megváltozott politikai és gazdasági feltételek elvárásaihoz való alkalmazkodás kudarcainak magyarázatát.¹

A sajátos ipar- és helytörténettel, valamint településszerkezettel² jellemezhető borsodi kisvárosban különösen indokolt a rendszerváltást követő időszak adaptációs sikertelenségeinek vizsgálata. A Borsodnádasi helyi társadalmának életét alapvetően meghatározó Borsodnádasi Lemezgyár (a továbbiakban: Lemezgyár) 1992-ben kezdődő bezárása egy olyan település agóniájának kezdetét jelentette, amelyben egyszerre volt jelen a munkáspolgári régmúlt és a szocialista közelmúlt hatása.³ Az 1864-ben alapított, majd 1995-ben véglegesen bezárt Lemezgyár nem csupán megélhetést biztosító munkahelyet, hanem a közösségi lét tágabb kereteit is jelentette az itt élőknek. A helyi társadalom strukturális jellemzőit, a településen élők egyéni sorsának alakulását és magánéletük világát egyaránt befolyásolta a munkásgenerációk szakmai szocializációját meghatározó, a településsel sajátos szimbiózist alkotó Lemezgyár. Az ipari nagyüzem helyi hatalmi és gazdasági centrum szerepe a gyárkapun kívül is érvényesült, ezért egyszerre volt a szakmai (munkás) és a lakóhelyi szocializáció meghatározó ágense.⁴

A lakosság szempontjából látványosan sikertelen adaptáció leírására és magyarázatára vállalkozó kutatás tervezése során már a kezdetektől is számoltunk a diszciplínaris és metodikai sokszínűséggel.⁵ Ennek egyik oka, hogy a „hagyományos” gazdasági (munkaerő-piaci, illetve politikai) direkt magyarázatok mellett szo-

¹ Papp – Tóth 1991; Kolosi – Róbert 1992; Bánfalvy 1994; Kolosi – Sági 1996; Paládi-Kovács 2007.

² A lemezgyár alapításával markánsan elkülönült a település két része: a gyár és a környező munkáskolóniák (a „telep”), valamint a mezőgazdasági tevékenységet is folytató, többnyire őslakos családok lakta házak (a „falu”).

³ Kovács 2005; Bali 2007; Alabán – Vozár 2009.

⁴ Bárczy 1960; Nemcsik 1964, 1976; Nyitray 1989.

⁵ A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke két alkalommal (2006, 2007) a Jelenkutatások Alapítvánnyal közösen, majd 2008-ban önállóan szervezett hallgatói terepgyakorlatot Borsodnádason. A 2006. évi terepgyakorlat az *Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában* című OTKA-kutatáshoz (T-048886) kapcsolódott. A terepgyakorlatok során két survey kutatás (2006: N= 396 fő, 2007: N= 2010 fő) és összesen 42 narratív életinterjú készült. Jelen tanulmányban a 2007-ben készült kérdőíves kutatás és a 42 interjú eredményeire hivatkozunk.

ciálpszichológiai következmények hatását is feltételeztük. Hipotézisünk szerint Borsodnádásdon a rendszerváltozást követő időszakban megváltozott politikai-gazdasági környezet diktálta feltételekhez való alkalmazkodás kudarcához a változások eddig kevésbé figyelembe vett következményei is hozzájárultak: a szocialista kurzus által kiemelten preferált munkás identitás gyors összeomlása, és az ezzel szorosan összekapcsolódó lakóhelyi identitás megrendülése.

Természetesen számoltunk azzal, hogy a fenti kutatási kérdésre csak a szociológia és/vagy a szociálpszichológia paradigmái és eszközei alapján nem adhatunk kimerítő választ, mivel a téma interdiszciplináris jellege indokolja a társadalom-, az ipar- és a helytörténet elméleteinek és módszereinek bevonását.⁶

Az empirikus adatok feldolgozása jelenleg is zajlik, tanulmányunkban – a kutatás lokális identitásra vonatkozó eredményeire támaszkodva – a valamikori munkás lakosság helyi identitásának jellemzőit az emlékezések alapján konstruált gyártörténetre és a munkás identitás szociális reprezentációjára vonatkozó eredményekre építve foglaljuk össze. Először narratív életútinterjúk alapján vázoljuk a Lemezgyár „megélt” történetét. Azt, hogy nem a település történetével foglalkozunk, egyrészt az indokolja, hogy a gyár felszámolásáig Borsodnádásd gyakorlatilag egyet jelentett a Lemezgyárral; másrészt Borsodnádásd történetével több kiváló helytörténeti munka is foglalkozik.⁷

A LEMEZGYÁR EMLÉKEZETE⁸

A Lemezgyár jogelődjének, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.-nek az említése csupán néhány alkalommal fordult elő az interjúkban. A Rima munkásoknak nyújtott valóban széleskörű szociális rendszerét még a szocialista korszakban is egyfajta örökségnek tekintették:⁹

„A Rima az egy olyan részvénytársaság volt, amit, mindenkinek el szoktam mondani, ami még nem volt előtte, még utána se lesz olyan részvénytársaság, mint amilyen az volt. Olyan munkakörülményeket, olyan szociális biztonságot tudott biztosítani a dolgozóinak itt Borsodnádásdban is... Elmondanám, hogy egy átlagos dolgozó, tehát egy fizikai dolgozó itt Borsodnádásdon, aki gyári lakásban lakott, merthogy gyár épített lakásokat. Aki gyári lakásban lakott, annak nem kellett lakbért fizetnie. Ingyen volt a világítása, tüzelőt egy fizikai munkás egy évre 100 mázsa szenet és X mázsa nem tudom, mennyi fa tartozott hozzá, kapott.” (2006, férfi, 70 éves)

⁶ Csontos – Vass 2001; Valuch 2001; Horváth – Pethő – Tóth (szerk.) 2003; Paládi-Kovács 2007.

⁷ A témát érinti a *Korall* jelen számában Alabán Péter írása is. (A Szerk.)

⁸ Az interjúrészletek után zárójelben közöljük az interjú készítésének évét, az alany nemét és életkorát.

⁹ A Rima szociális ellátórendszeréről lásd a *Korall* jelen számában Nagy Péter írását. (A Szerk.)

Az alapító és jogelőd részvénytársaság hangsúlyozása – szakmai és erkölcsi szempontból egyaránt – szinte legitimálja a származást:

„[...] jó családból származom, már iparilag fejlett gyár Ózd térségéből a jó apám egy üzemszéknek a Rimamurány–Salgótarján Rt. üzemszékének volt a főnöke. A nagyapám gyáralapító volt az Ózdi Rimamurány Salgótarjánnál, nagyon régi család ugye kácsi születésű, tehát szlovák eredetűek vagyunk.” (2007, férfi, 68 éves)

A Lemezgyár közel százötven éves múltja olyan érték a valamikori munkások számára, amely a gyár felszámolása elleni érvelés gyakori eleme. Nem meglepő, hogy az alapítás időpontjára többen és pontosan hivatkoztak:

„Szüleim, ők szintén borsodnádasiak. Úgy kerültek Borsodnádásra, hogy amikor a gyárat 1864-ben elkezdték, 63-ban kezdték építeni, 64-ben lett kész és adták át.” (2006, férfi, 70 éves)

„Na most, ugye a borsodnádasi lemezgyár 1864-ben alakult. Ha most nézem, mai napig, vagy száznegyvenegyhány éves volna az a gyár. Tehát egy komoly múlttal rendelkező dolog.” (2007, férfi, 79 éves)

„Úgyhogy régi települések ezek, hát már úgy régiek, hogy az 1800-as évekbe, 1864-be jött ide, akkor telepítették a gyárat, mert a bánya volt meg először. És hogy kinek a javaslatára vagy kinek. Hát a Rimamurány–Salgótarján, mert a Rimamurány–Salgótarján Részvénytársaság volt ez. És ők hozták be ide a lemezgyárat. Az ittenieknek a meglelégedésére.” (2007, férfi, 74 éves)

A Lemezgyár alapításának idején az elsősorban szlovák és német nemzetiségű munkások, szakemberek betelepítése egyúttal elindította a település (és a lakosság) két részre tagolódásának folyamatát:

„Hát a lemezgyári dolgozók nagy része vagy Szlovákiából, vagy Németországból került ide. 1864-ben indult ez a gyár, és ugye, mint külföldi szakmunkások egy kicsit úgy le is nézték az itteni pórnépet, és ez az ellentét úgy meg is maradt, végigkísért, én gyerekkoromból emlékszem, sajnos még ma is lehet. Mindig azt mondták a faluba' élők, hogy a telepi tótok...” (2007, férfi, 59 éves)

„[...] a telepen a nagyon sok ember nem született borsodnádasi, tehát én azt hiszem, hogy szaléziek, szlovákok. Őket úgy hívták, hogy tótok. A faluban meg született borsodnádasiak vannak, bent születtek. Őnekik a mezőgazdasági munka mellett kellett a lemezgyárban dolgozni. De a telepiek meg több olyan dolgot kaptak pluszba, amit a faluban nem kaptak meg, bérlakástól kezdve ugye. A fenti bérlakásokat, ezeket mind a lemezgyár építette. [...] Ezeket a lemezgyár építette, és ebbe költöztette bele ezeket a bevándorlókat és ezek kiváltságosak voltak. Na most a falusi ember, ő otthon építkezett, meg szántott-vetett mellette. Na most ebből kifolyólag kialakult a feszültség és ez megmaradt. Mai napig is tótok a telepiek. Függetlenül attól, hogy most már nagyon kevés van ezekből a leszármazottak még vannak,

de a törzsgyökeres, akik bevándorlók, nem hiszem, hogy van. Az már régen volt.” (2007, férfi, 55 éves)

A Lemezgyár alapítása és az interjúalanyok aktív munkás éve közötti időszakról gyakorlatilag semmit sem olvashatunk a narratív életútinterjúkban. Ha a Lemezgyár működésének jellemzőit vizsgáljuk, akkor az ötvenes évektől a rendszerváltozásig terjedő „szép” korszakot a kollektív emlékezet leginkább a foglalkoztatottak számának, a gyár régióközponti szerepének említésével idézi fel:

„Egy olyan gyár volt, ahova 23 községből jártak be dolgozni emberek. A szép időben 3000 körüli létszáma volt, általában olyan 2100 körüli létszámmal dolgozott, de ha ezt megszorozzuk négygyel, azért már 10 000 ember körüli ember eltartását biztosította. Úgyhogy, nem tudom, még most sem tudom, tehát nem tudom megemészteni.” (2006, férfi, 70 éves)

„Hát végtére is annyit, hogy voltak több mint 2000 ember dolgozott itt ebben a lemezgyárban. Volt amikor 2300 vagy 2500 is a tudomásom szerint, de a 2300 az biztos, igaz? Annyi is dolgozott, hát az ugye, ha csak úgy nézzük ez nyilvánvalóan nem mind nádasdi volt, hát itt a környező községekből, nagyon messziről is, végtére is jártak ide dolgozni: Egercsehiből, Bekölce, Balaton, Mikófalva, Bélapátfalva, Mónosbél, hát Ózdról nem annyira, mert ott volt a kohászati üzem, de itt a környező községekből: Arló, Járdánháza ezek.” (2007, férfi, 62 éves)

„[...] hiszen azt soha nem felejttem el, hogy ugye annak idején Nádásra délbe, vagy este, vagy reggel 32 autóbusz jött ide, tehát 32 különböző településről jártak ide dolgozni, amikor a Lemezgyár fénykorában 2500-3000 fővel dolgozott.” (2008, férfi, 59 éves)

A Lemezgyár működésére utaló megjegyzések többsége valamilyen változásra utal. Úgy tűnik, hogy az évszámokhoz is rögzült spontán emlékezet a termékszerkezet-váltást (1968: terménytároló-gyártás), a gazdasági szabályok és környezet változását (nyolcvanas évek: gmk-lehetőség) vagy az új üzemszék (1968: járműkerék üzem) építését őrizte meg leginkább:

„[...] eredendően itt a lemezgyártás volt a fő profil, aztán elkezdtünk gondolkodni azon, hogy lemezből milyen termékeket lehet még készíteni. Különböző ilyen horganyzott edényeket, vödöröket, fazekakat készítettünk, meg öntözőkannákat, addig, amíg erre igény volt. És horganyzott lemezből készítettünk ereszcatornákat, lefolyókat.” (2006, férfi, 70 éves)

„És azóta, 1968 óta én itt dolgozom a Borsodnádásdi Lemezgyárban. A műszaki fejlesztési osztályra kerültem, akkor indult be Borsodnádásdon a terménytároló építése. Tehát egy francia telepítésű silót koppintott le gyakorlatilag a lemezgyár, hát nem darabról darabra, hanem az elvét.” (2007, férfi, 68 éves)

„[...] 1968-ban, mikor megszüntették az új mechanizmust... a gyár kénytelen volt váltani. Tehát a kohászati jelleg megmaradt ugyan, de tendáltunk a gépipar felé. Ez azt jelenti, hogy 1968-ban létrehoztunk egy új üzemszert, ahol az Ikarus buszokhoz háromrészes kerékpánt ... gyártást valósítottunk meg. Ez nem kohászati jellegű... gépipari jellegű. Kénytelenek voltunk [...]” (2007, férfi, 79 éves)

„'89-ben ugye jött a... Előtte ugye dolgoztunk ilyen gmk-ban meg egyéb kereset kiegészítésként főállás mellett, ... ilyen gmk-kat csináltunk, akkor már kicsit jobban ment az életünk, jobb volt a helyzetünk. Meg akkor már elég jól lehetett keresni a lemezgyárban is.” (2006, férfi, 49 éves)

„Tizennégy évig voltam géemkázó. Az mellett, hogy fő művezető voltam. Nem fáradtam bele, pedig rengeteget kellett utazni. Az országban 387 helyen csináltunk terménytárolót, abból kb. egytizede nincs. Abból csináltunk olyan százat, még annyit se. 80 telepet mi csináltunk a gmk-val.” (2007, férfi, 68 éves)

Annak ellenére, hogy a Lemezgyár felszámolásának bejelentése szinte minden interjúalanyt váratlanul és meglepetésszerűen ért, a visszaemlékezések jelentős részében olvashatunk a gyárral, illetve a kohászattal kapcsolatos, többnyire általános utalásokat a nyolcvanas évek második felétől érzékelhető problémákról és gondokról:

„'89-től már akkor, hát '85-től, már akkor, már, hát akkor már lehetett érezni, úgy benne volt a levegőben, hogy már ez tényleg, nem úgy megyen ez a gyár, ahogy kellene.” (2007, férfi, 62 éves)

„[...] amikor érződött a nyolcvanas évek végén, hogy nem lesz hosszú ideje a Lemezgyár működésének, akkor már bennem érelődött az, hogy valamit lépni kéne, valamit csinálni kéne, mert munka nélkül nem maradhatunk.” (2007, nő, 56 éves)

A Lemezgyár működésének problémáit magyarázó konkrétan nevezhető okok egyik része a nemzetgazdasági szintű és strukturális jellegű (a szocialista gazdasági modell kudarca, a kohászat leépülése, dollárelszámolás-alapú kereskedelem), a másik része a Lemezgyár elavult termékszerkezetére vonatkozik:

„Sajnos mi már akkor láttuk, én személy szerint is és többen is látták, hogy valószínű ez a modell nem fog működni. Működő szocializmus nem létezik, létező szocializmus sajnos meg nem működik. Tehát ez szinte nyilvánvaló volt, hogy valamikor ott a '88-'89-ben teljesen nyilvánvalóvá vált.” (2006, férfi, 57 éves)

„Ebben az időben már elkezdődtek ugye a vállalkozások és a gmk-k is működtek. Ez szép volt jó volt, de jött a rendszerváltás, amiben nem is maga a rendszerváltás, hanem a nehézipart sújtó válság volt a rossz. A kilencvenes évek elejére a lemezgyár nem tudott piacképes terméket gyártani.” (2006, férfi, 53 éves)

„Aztán jöttek a 80-as évek közepe, amikor már kezdődtek a gondok. Már csak akkor volt nyereség, és úgy tudtunk csiszolni, és továbbélni, amikor úgynevezett támogatásokat kaptunk a lemezgyártásra, mégpedig a szovjet tekercest dollár

exportban eladni. Ugye ez azért nagyon fontos a lemezgyártás, mert a lemezgyár szerkezetén belül fölette a termelésnek a kétharmadát. Ő volt a meghatározó. És hiába volt a másik három üzem, mert aztán később felnövekedett a keréküzem is. Csak eltartóként, foglalkoztatás, eltartóképesség, bevétel tekintetében a lemezgyártás volt a legnagyobb. És ilyen módon akármennyi növekedés volt vagy eredmény a kisebb vagy a többi üzemen, gyakorlatilag az elenyésző volt ehhez a mennyiséghez, volumenhez, bevételhez, és költséghez képest, amit elbírt. Már a 80-as évek közepétől jöttek ezek a problémák, hogy már csak a nagy támogatások és mindenféle manipulációk, pénzügyi és támogatási manipulációk révén tudtuk ezt az exportot csinálni, illetve fennmaradni, eredményesen dolgozni.” (2006, nő, 58 éves)

A Lemezgyár csődjének bejelentéséről, a felszámolási eljárás folyamatáról, illetve a gyár megszűnéséről bizonyára akkor is részletesen beszéltek volna az interjúalanyok, ha a narratív interjúk egyik utókérdése nem kéri a megszűnés részletes leírását. A csőd-eljárás bejelentésének és a Lemezgyár megszűnésének pontos időpontjára eltérően és bizonytalanul emlékeznek a borsodnádásdiak:

„És hát nemsokára rá, nem tudom '90–91-ben vagy '92-ben nem tudom pontosan megmondani, akkor bejelentették a csődöt tulajdonképpen.” (2008, férfi, 62 éves)

„[...] aztán '92–'93-tól én lettem a Lemezgyár helyi felszámoló biztosa. Ez tartott addig, amíg a Lemezgyárat fel nem számoltuk, '99 közepéig.” (2008, férfi, 59 éves)

„Kilencven szeptemberében már be lett jelentve az öncső. Utána aztán már vegetált, mentek még termelések itt-ott, mindenütt. Acélműnél, hengerműnél, de lényegben már kezdődött ugye a szétbomlás.” (2007, férfi, 78 éves)

„[...] ahogy a lemezgyár tönkrement, 92-ben megszűnt egy bírósági végzéssel, ugye, megszüntették a lemezgyárat, úgy a környezete is úgy pusztult le.” (2007, férfi, 71 éves)

A Lemezgyár felszámolása váratlanul érte a dolgozókat és a vezetőket, nem voltak megoldási tervek vagy stratégiák:

„Mikor bejött az igazgató, a Lemezgyárnak az igazgatója és mondta, hogy gyerekek, bejelentettem a felszámolást a minisztérium felé. Kész... a mai napig azt mondom, hogy ezt lehetett volna másként csinálni. Nem bántva az akkori vezetőket, hanem az bánt, azt akarom éreztetni, hogy abszolút nem volt senki felkészülve, nem tudott senki semmit, mint ahogy szerintem még ma sem. Tehát ma is ugyan azt éljük, ami akkor volt, hogy olyan hirtelen dolgok jönnek, amire abszolút nem vagyunk felkészülve, még tudatlanok vagyunk hozzá. Okosak lehetünk, mert utólag természetesen.” (2006, férfi, 49 éves)

Az interjúk alapján három csoportba sorolhatjuk a felszámolás, illetve a megszűnés megnevezett okait. Az első csoportba a kohászat általános válsága, valamint az ezzel összefüggő pénzügyi és gazdaságpolitikai érvek tartoznak:

„Hát ugye a gyárról beszélünk, ez '93-ba csődbe jutott, mint az egész magyar kohászat. Csődeljárás... lefolytatták, megszűnt, lett egy romhalmaz.” (2007, férfi, 79 éves)

„[...] azzal tisztában voltunk, hogy meg kell szűnnie a lemezgyártásnak, tehát nem azért, mert így tervezték el, hanem mert ez a nagy európai átalakulás megindult, és nagy kohászati üzemek ki voltak jelölve, hogy megmarad Dunaújváros, meg megmarad mit tudom én Kassa, meg ezek a nagyobb cégek, tehát hogy le fognak építeni...” (2007, nő, 56 éves)

„[...] miután a gyár a kohászati válság meg a rendszerváltás hatására itt ugye paritás-váltás történt a szocialista országok között. A dollárelszámolásról áttértünk a rubelel-számolásra, a rubelel-számolásról áttértünk a dolláralapú elszámolásra és tulajdonképpen a magyar kohászatot az vitte a csődbe. Nádasdi példát mondok, Szovjetunióból hoztuk az alapanyagoknak a 60%-át. A 60–70%-át. Ezt az anyagot, lemeztekeres volt, ezt 203 rubelért vettünk tonnáját. 1989. december 31-ig. 1990. január 1-jétől ez a 203 rubeles anyag 320 dollárba került. Innentől kezdve a gyár sorsa, legalábbis a lemezgyártás sorsa meg volt pecsételve. Be is következett, amit nem nagy jóstehet-séggel meg lehetett jósolni.” (2006, férfi, 70 éves)

A második csoportban a Lemezgyár politikai és gazdasági vezetőinek hibáiról és felelősségéről olvashatunk:

„[...] mondjuk hibásak voltak abban, hogy hagyták, hogy a gyár erre a sorsa jusson, ahová jutott. Tehát abban biztos lehetek volna, mert szerintem biztos, hogy azért valamennyi, ha nem 2500 emberrel is, de valamennyivel biztos, hogy dolgozhattak volna.” (2007, nő, 57 éves)

„Mesélni, regélni lehet szépeket, jókat, de hát én most is azt mondom, hogy ha azok az emberek, akik valamikor a vezetői voltak és büszkék voltak magukra és akkor is büszkék lettek volna magukra, amikor meg kellett volna menteni a gyárat, akkor ez a gyár legalább 50 százaléka ma is működne. Csak ugye itt mindenki menekült, mindenki a maga kis pecsenyéjét sütögette.” (2007, férfi, 55 éves)

„És megmondom őszintén, az akkori gyár vezetése, egy rendkívül gyáva emberek voltak. Mert ha úgy döntenek, hogy azért tartjuk meg a végsőkig ezt a gyárat, ebből még lehet csinálni valamit. Lehet, amit később ugye, ipari parkokat csináltak, meg mit tudom én. Lehetett volna itt is, lehetett volna itt is 10 meg 12 Kft.” (2007, férfi, 71 éves)

A megszűnés okainak harmadik csoportja a szocialista modell csődjére vonatkozó indoklásokat tartalmazza:

„Itt tulajdonképpen nem is őket hibáztatom, hanem a mindenkori hatalmon lévőket hibáztatom, mert annak idején a gyárban dolgoztak, akkor volt nekik egy modell.” (2007, nő, 57 éves)

„A nagy tudósok úgy döntöttek, hogy most már nem kell, pedig a kohászathoz sok ember kell, és lehetett volna gazdaságossá tenni. Úgy döntöttek, hogy a bányászokat, kohászokat le kell állítani. A politikai erő megsemmisítette ezt az ágazatot.” (2006, férfi, 65 éves)

A munkahely és a múlt elvesztésének keservét csak fokozta a közvetlen vezetők morális elítélése:

„A gyárban, a felsővezetők, 18-19 volt az, aki meghatározó vezető volt. Abból a meghatározó vezetők közül senkinek nem jutott az eszébe, hogy mégis meg kéne ezt a gyárat valahogy menteni. Mindenkinek az volt az első célja, hogy meg tudja magát menteni, hogy ki tudja magát ebből a helyzetből menekíteni úgy, hogy a jövőben ne kelljen neki nélkülözni, nem találni munkát vagy egyéb dolgokat. Tehát látszott az embereken, ezeken a vezetőkön, hogy legszívesebben már elmennének nyugdíjba. Mit ad Isten, meg volt ez a lehetőség, hogy el lehetett menni nyugdíjba. Most mondjak valamit? Körülbelül 90 százaléka elment.” (2007, férfi, 68 éves)

Az információhiány és az elkeseredés következménye, hogy a Lemezgyár megszűnése többeknek a „kiárultak és elárultak” keserű élményét jelenti:

„Hát eladták itt az egészséget. Eladták, elárulták, mint ahogy beleértve egész Magyarországot is, de mi itt Borsodnádasdon, akik itt élnek, nagyon jól tudják, hogy úgy kiárultak minket, mintha elvitt volna a víz. Csákyával nyomtak volna vissza, ha feljöttél.” (2007, férfi, 46 éves)

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A lokális identitás szociológiai vizsgálatának teoretikus alapját a szociális identitás¹⁰ és a szociális reprezentáció¹¹ elmélete jelentette. A relevánsnak tekinthető hazai identitásértelmezések¹² kivétel nélkül kapcsolódnak a társadalomtudományban meghatározó szerepet játszó Erik H. Erikson definíciójához, mely szerint az identitás a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul.¹³

Azonban számolni kell azzal is, hogy a szociális identitás kategóriájával azonosított identitás túlságosan általános, minden kollektív tudatformára történő alkalmazásának következménye a fogalom egyfajta „inflálódása”:

¹⁰ Tajfel 1978, 1982; Tajfel – Turner 1979.

¹¹ Moscovici 1984, 1988.

¹² Pataki 1982; Csepeli 1992; Erős 1996.

¹³ Erikson 1991.

„[...] ami korábban a fogalomhasználat előnyének tűnt, az ma inkább hátrány. Az identitás társadalmi konstrukcióként történő felfogása ugyanis hovatovább megfoghatatlanná teszi azt, ami a folyton változóban állandó, amire tehát az identitás fogalma eredetileg vonatkozott.”¹⁴

Az identitás társadalomtudományi – szűkebben szociológiai – értelmezésénél természetesen nem lehet eltekinteni az elmélet narratív fordulatának¹⁵ vagy a különösen a történettudományban egyre markánsabban jelen lévő emlékezetelméletek – Halbwachs, Nora, Assmann, Ricoeur – hatásától, amelyek a kollektív emlékezet fő funkciójának tartják az identitás kialakítását és megtartását.¹⁶ Többen úgy vélik, hogy az identitás egy narratív formában történő konstrukció,¹⁷ de ennél markánsabb vélemények is vannak: „a személyes identitás [kiterjesztve a csoportidentitásra is] fogalmának minden magyarázat-kísérlete bukásra ítélt, ha független és elkülönített a narratíva fogalmától”.¹⁸

A hazai társadalomtudományi szakirodalom nem bővelkedik megfelelő elméleti háttérbe illeszkedő és operacionalizálható lokális identitásértelmezéssel. A különböző meghatározási kísérletek más-más diszciplínához kapcsolódnak. A történeti-földrajzi kötődések alapján szerveződő lokális identitás szociológiai vagy társadalomföldrajzi tárgyalására csak elvétve találunk példát a hazai szakirodalomban.¹⁹

Az antropológiai megközelítések közül A. Gergely András a lokális identitást egyszerre tartja a személyes („az önmeghatározás [...] fontos eszköze”) és a csoport-szintű („a helyi közösség legfőbb önmeghatározási kritériuma”) identitás részének. A lokális (helyi) identitás általános (mindenkinek sajátja) és kiterjedésének, érvényességének relatív jellegét hangsúlyozza, de elveti annak állandóságát, mivel az az aktuális csoporttudat szintjének és a környezeti hatásoknak a függvénye.²⁰ Ez az értelmezés nem meglepő, mivel a szerző egy korábbi identitásértelmezésében sem különült el az identitás személyes és társadalmi dimenziója.²¹

A társadalomföldrajzhoz kapcsolódó, a lokális identitást egyfajta attitűdnek tekintő értelmezés meghatározható területi és térbeli dimenziókhöz való kötődésként szintén nem különíti el az egyén és a csoport szintjét.²²

¹⁴ Gyáni 2008: 20.

¹⁵ Olick – Robbins 1998.

¹⁶ Gyáni 2008.

¹⁷ Bruner 1990; Calhoun 1994.

¹⁸ MacIntyre 1984: 45.

¹⁹ Bóhm – Pál (szerk.) 1987; Köles – Varga (szerk.) 1988; Enyedi 1991; Bóhm 2000.

²⁰ A. Gergely é. n.

²¹ „[...] az identitást egyszerűen mint vonatkoztatási rendszert kezelem, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiség-szférát jelent számomra, egyben az 'én' és 'ők', illetve 'mi' és 'mások' konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökített mintáját.” (A. Gergely 1996: 5.)

²² „[...] az egyéneknek és kollektíváknak a térhez való kötődését, annak kulturális, emocionális, kognitív tartalmát, megnyilvánulásait kell értenünk, amelyek többségében a konkrét lokalitásra, a meghatározott, földrajzilag is körülhatárolható területre vonatkoznak.” (Pálné 2000: 75.)

A kultúrantropológiai írások jelentős részének témája a lokális identitás, azonban a fogalom értelmezésére csak elvétve találunk példát. Ezek egyike Bakó Boglárka meghatározása, amely – a másik két megközelítéssel szemben – kizárja az egyéni szinthez kötött értelmezést.²³ A tág értelmezési lehetőséget rejtő „viszony” definíció mellett a szerző kiemeli a lokális identitás megnyilvánulásának (prezentálódásának) sokféleségét is (helyi rendezvények, kiadványok, emlékhelyek, eredetmítoszok).

Az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében a nyolcvanas évek közepétől folynak elsősorban a földrajzi identitás térelemeivel foglalkozó, kisebb területekre (falvak, városrészek, kistérségek) koncentrált kutatások.²⁴ A kifejezetten lokális identitás vizsgálatára vállalkozó nagymintás kutatás során a lokális kötődés elemeinek kategorizálását konkrét terekhez rendeltük. A lokális identitást – Csepeli György nemzeti identitás értelmezésére építve – a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmeztük, amelynek alapján az egyén a perszonális kapcsolathálónál (network) tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. Az operacionálizálás során lényeges szempontnak tekintettük, milyen kategorizációt (lakóhely, kistérség, megye, régió) alapoz meg a csoport kijelölése, de ez nem jelentette a térbeli meghatározottság kizárólagosságát.²⁵

Az előzőekben jelzett elméleti és empirikus előzményekre támaszkodva, borsodnádasi kutatásunk során a lokális identitást két konkrét elméleti háttérhez kapcsolódó kvantitatív, illetve kvalitatív módszereket alkalmazó operacionálizálás alapján vizsgáljuk.

A szociális reprezentáció elmélete

A szociális reprezentáció meghatározása – „a közös jelentések konszenzuális világa, amiben a csoporttagok kommunikálnak és interakcióban vannak”²⁶ – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz. Azt is mondhatjuk, hogy a szociális reprezentáció tartalmazza a csoporttagok közös világukról alkotott interpretációját. A közös jelentések (a szociális reprezentációk) elemzése alapján a szociális reprezentáció folyamatai a szociális identitások kialakulásával értelmezhetők. A szociális reprezentáció elmélete ily módon közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között.

²³ „[...] közösség(ek) viszonyát fejezi ki annak szülőfalujához, városához, utcájához, emlékhelyeihez és ezek „történeteihöz”, „mítoszaihoz”, rokonsági, baráti, szomszédi kapcsolataihoz.” (Bakó 2003: 167.)

²⁴ Csatári 1989; Nánásiné 1996; Hamar – Murányi – Szoboszlai 1997; Murányi – Szoboszlai 1998, 1999.

²⁵ Murányi – Szoboszlai 2000.

²⁶ Purkhardt 1993: 75.

Eddig kevés kísérlet történt a szociális reprezentáció és az identitás kapcsolatának részletes leírására.²⁷ A szociális reprezentáció identitásképző funkciója egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a csoport minden tagja osztozik eme reprezentációkban. Másrészt a csoport meghatározza tagjai számára, hogy a különböző reprezentációk között milyen kapcsolatot létesíthet; vagyis korlátozza az asszociációs szabadságot, ezáltal előír egy a csoportra jellemző olyan szemléleti módot, amely mentén a csoport megkülönböztetheti magát más csoportoktól.²⁸ A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak.²⁹ A kollektív identitás egy minden csoportban létező szociális reprezentációnak (magnak) tekinthető, mivel a csoporthoz, mint közösséghez tartozás a sajátos szociális csoportok reprezentációján belüli lehorgonyzással történik, és kifejezi a csoport egyedülállóságát, aktualitását és történelmét. A kollektív identitás egyesíti a reprezentációs rendszer azon aspektusait, amelyeket az egyén leginkább értékesnek, történelmileg állandónak és a különleges tulajdonságokat kifejezőnek érzel.³⁰ A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát.³¹

A lokális identitás mint szociális reprezentáció empirikus vizsgálatát narratív életútinterjúk³² főnarratívát követő asszociációs kérdéseire³³ adott válaszok alapján végeztük. A három alkalommal készült interjúk alanyainak kiválasztása során a legfontosabb kritérium az volt, hogy az interjúvolt borsodnádasi lakos legyen, és legalább öt évig dolgozott a megszűnt Lemezgyárban. A további kritériumok arra irányultak, hogy az interjúvoltak mintája a lakóhely tagolódása (telep–falu), a korábbi foglalkozási státus és beosztás alapján kellően heterogén legyen.

A szociális reprezentáció elmélete, illetve az eredeti teóriához kapcsolódó további elméletek közül Jean-Claude Abric „központi mag elmélet”-ének (Central Nucleus Theory, a továbbiakban: CNT) modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére. A központi mag elmélete Serge Moscovici szociális reprezentáció általános elméletéhez³⁴ kapcsolódó kiegészítő megközelítés. A központi mag gondolatát elsőként Abric javasolta,³⁵ a megközelítés elméleti és módszertani továbbfejlesztéséhez más kutatók (Verges, Gruimelli, Rouquette, Moliner, Morin) is hozzájárultak. A továbbiakban a CNT

²⁷ Millward 1995.

²⁸ Vincze – Kőváriné 2003.

²⁹ Meier – Kirchler 1998.

³⁰ Asher – Wagner – Orr 2006.

³¹ Vincze – Kőváriné 2003.

³² Rosenthal 1995; Kovács – Vajda 2002.

³³ A főnarratívát követő utókérdések után minden interjúban szerepeltek a következő kérdések: Mit jelent önnek Borsodnádasi? Mi jut eszébe, ha meghallja, hogy Borsodnádasi? Mit jelent borsodnádasi lenni?

³⁴ Moscovici 1976.

³⁵ Abric 1994.

feltevéseinek és téziseinek részletes ismertetését mellőzve, az elmélet logikáját és a kapcsolódó módszertani keretet foglaljuk össze.³⁶

A központi mag identifikálásának módszertani problémáinál érdemes figyelembe venni Moliner javaslatát, amely szerint a központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik.³⁷ A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatívól erednek, azok következményei. Ezek az elemek „kiugrás”-ként (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és/vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát, és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel.

Az általunk követett egyik konkrét empirikus módszer³⁸ alapján az alanyok legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben Borsodnádasd – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján szemantikai kategóriákba soroltuk. Az adatelemzés során két kritériumot használtunk: az *előfordulási gyakoriságot*, illetve a *felidézési sorrendjét*. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakrabban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a központi maghoz. A tulajdonságokat 1-től 3-ig súlyoztuk, annak megfelelően, milyen sorrendben idézték fel a kategóriákat (az alacsonyabb pont gyorsabb reagálást jelentett). Ha az átlagos gyakoriságot és az átlagos sorrendet vesszük alapul, akkor a kategóriákat a következő négy csoportba lehetett besorolni:

1. táblázat

Az asszociációs kategóriák csoportosítása gyakoriság és felidézési sorrend alapján

<i>1. csoport</i>	<i>2. csoport</i>
Átlag feletti gyakoriság	Átlag feletti gyakoriság
Átlag alatti felidézési sorrend	Átlag feletti felidézési sorrend
<i>3. csoport</i>	<i>4. csoport</i>
Átlag alatti gyakoriság	Átlag alatti gyakoriság
Átlag alatti felidézési sorrend	Átlag feletti felidézési sorrend

A bal felső sarokban lévő kategóriák – a leggyakrabban előforduló és leggyorsabban reagált – nagyon valószínű, hogy a központi maghoz tartoznak. Ezzel szemben azok, amelyek a jobb alsó negyedben vannak – nagyobb valószínűséggel perifériális helyzetűek. A másik két negyedbe sorolt kategóriákat olyan perifériális kognícióknak tekinthetjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a központi maghoz.

³⁶ Sá 1995.

³⁷ Moliner 1994.

³⁸ Verges 1992.

A Dekker–Malová modell

A lokális identitás kvantitatív jellemzéséhez egy nemzeti attitűdökre kidolgozott elméleti modellt alkalmaztunk. Több nemzetközi és hazai kutatás is igazolta Dekker és Malová elméleti modelljét, amely a nemzeti attitűdök egyik elemének tekinti az irodalomban többnyire politikai ideológiának, politikai mozgalomnak, nemzetépítési folyamatnak vagy politikai irányultságnak tekintett nacionalizmust.³⁹ Az egyén politikai beállítódását vizsgálva, a nacionalizmust gyakran a nemzeti orientáció valamilyen szinonimájaként (nemzettudat, nemzeti érzés, nemzeti identitás, a nemzethez való lojalitás, nemzeti büszkeség, patriotizmus) használják, vagy a nemzetet összetartó vérségi vagy rokonsági kapcsolatokba vetett hittel, illetve a szeparációs törekvésekkel azonosítják. Az elmélet azt feltételezi, hogy a nemzeti attitűdök a saját nemzetre és országra irányuló érzelmek részeiként, típus és erősség alapján elkülöníthetők: egy semleges (nemzeti érzések) és öt pozitív érzelmi típust lehet megkülönböztetni. A hierarchikus struktúrával leírható nemzeti attitűdök fontos jellemzője a kumulatív szerveződés. A nemzethez való tartozás érzését kifejező, elsőként kialakuló nemzeti érzésre épülő további nemzeti attitűdök (nemzeti büszkeség, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség és nacionalizmus) mindegyike magában foglalja a megelőzőket is. A hierarchia csúcsán elhelyezkedő, extrém módon pozitív nemzeti identitást generáló nacionalizmus a nemzethez tartozás érzésének, a közös eredetnek, a vérségi köteleknek egyfajta kombinációja. Emellett támogatja az elkülönült és független államot, elutasítja az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket és a nemzetek közötti együttműködést.

Az elmélet szerint a pozitív struktúrához hasonlóan elképzelhető a nemzeti attitűdök olyan szerveződése is, amely a negatív nemzeti érzéstől a nemzet gyűlöletéig terjedhet, illetve – mindkét érzelmi szempontból – nemzeti regionális vagy nemzetközi területekre irányul.⁴⁰

Az eredetileg nemzeti attitűdökre kidolgozott modell operacionalizálása során a lokális kötődések mérésének érdekében a modell dimenzióit – és ennek megfelelően a dimenziókhoz tartozó kijelentéseket – az alábbiak szerint neveztük át:

Nacionalizmus	Lokalizmus
Nemzeti felsőbbrendűség	Lokális felsőbbrendűség
Nemzeti preferencia	Lokális preferencia
Nemzeti büszkeség	Lokális büszkeség
A nemzet szeretete	A lokalitás szeretete
Nemzeti érzés	Lokális érzés

³⁹ Dekker 1998; Dekker – Malová – Hoogendoorn 2003; illetve Kelemen 1999; Murányi 2006.

⁴⁰ Dekker 1998.

A LOKÁLIS IDENTITÁS JELLEMZŐI

A Dekker–Malová-féle modell lokális attitűdöknek megfelelően módosított állításai, illetve a dimenziókat leképező indexek átlagai érdekes sajátosságokat mutatnak.

2. táblázat

<i>A lokális attitűdök</i>	
<i>(átlag: 5 fokozatú skála átlagok: 1: egyáltalán nem ért egyet; 5: teljes mértékben egyetért)</i>	
<i>Lokális érzés</i>	
Borsodnádasinak érzem magam.	84
Azt érzem, hogy Borsodnádásd a hazám.	70
<i>A lokalitás szeretete</i>	
Szeretem Borsodnádásdot.	77
Általában kedvelem a borsodnádásdiakat.	77
Szeretem a borsodnádásdi beszédet (ahogy itt beszélnek).	73
Jó érzés borsodnádásdinak lenni.	69
<i>Lokális büszkeség</i>	
Büszke vagyok arra, hogy borsodnádásdi vagyok.	59
Büszke vagyok Borsodnádásdra.	57
Büszke vagyok arra, amit a borsodnádásdiak véghezvittek.	53
<i>Lokális preferencia</i>	
Életem nagy részét inkább Borsodnádason szeretném leélni, mint bármely más településen.	67
Általában inkább szeretek borsodnádásdiakkal érintkezni, mint nem borsodnádásdiakkal	41
<i>Lokális felsőbbrendűség</i>	
Általában jobban szeretem a borsodnádásdiakat, mint a nem borsodnádásdiakat.	52
Borsodnádason a legjobb élni.	43
Általánosságban a borsodnádásdiak különbek a nem borsodnádásdiaktól.	25
<i>Lokalizmus</i>	
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a borsodnádásdiakkal.	63
Azt érzem, a borsodnádásdiak egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	55
Szerintem minden borsodnádásdinak Borsodnádason kellene élnie.	35
A borsodnádásdiaknak nem szabadna keveredniük másokkal.	22
Jobb lenne, ha a nem borsodnádásdiak elköltöznének a településről.	22

A nemzeti attitűdökhöz hasonlóan, a vizsgálatunkban felhasznált strukturális modell is igazolta a lokális nagycsoporttal és hellyel kapcsolatos, kumulatív hierarchiába szerveződő hat nemzeti attitűd elkülönülését. Várakozásunknak megfelelően teljesült a hat dimenzió egymásra épülő struktúrája, mivel a hierarchiában felfelé haladva egyre kevésbé preferáltak az egymást követő szakaszok.

3. táblázat

A lokális attitűdök szerkezete (összevont átlagpontok)

Lokalizmus	40
Lokális felsőbbrendűség	40
Lokális preferencia	54
Lokális büszkeség	56
A lokalitás szeretete	74
Lokális érzés	77

További figyelemre méltó jellemző, hogy a borsodnádasiak körében a „Lokális felsőbbrendűség” és a „Lokalizmus” dimenziók átlagpontjai megegyeznek. A két dimenzióhoz tartozó állítások átlagpontjait jellemző eltérések két szempontból is következtesek. Egyrészt a válaszadók egyértelműen elutasítják (22–25 átlagpont) a nem helybéliekkel szembeni diszkriminációt (a borsodnádasiak különben a nem borsodnádasiaktól, a nem borsodnádasiak költözzenek el, a borsodnádasiak ne keveredjenek nem borsodnádasiakkal), másrészt a „Lokalizmus” dimenzióhoz tartozó, a közös gyökereket, származást, illetve a családi összetartozást preferáló kijelentések a borsodnádasiak egyfajta vérségi közösségét hangsúlyozzák. A másokat nem kirekesztő, a közösséget családnak tekintő lokális attitűd teljes mértékű érzelmi azonosulással és a település iránti szeretettel („Lokális érzés” dimenzió: 77, „A lokalitás szeretete” dimenzió: 74 átlagpont) párosul. Mindezek mellett a lakóhelyhez való többnyire erős ragaszkodás (életem nagy részét inkább Borsodnádason szeretném leélni, mint bármely más településen: 67 átlagpont) ellenére a borsodnádasiak nem különösebben büszkék a településre és annak lakóira („Lokális büszkeség” dimenzió: 56 átlagpont).

A Dekker–Malová modell eredményeihez illeszkedve, a borsodnádasiak számára az érzelmi azonosulás és a lokális ön-kategorizáció a leginkább szükségesnek tartott lokális kritérium, de a hosszabb helyi kötődés szintén kiemelt szempont. A nyitott és az idegenekkel szemben nem diszkriminatív lokális identitás további bizonyítéka, hogy a többi kritérium (szülő, iskola, születés, lakóhely) mindegyikét kevesebben vélik szükségesnek a borsodnádasi csoport-hovatartozás szempontjából.

4. táblázat

„Ön szerint ahhoz, hogy valaki borsodnádasi legyen szükséges-e, hogy...?”
(válaszok aránya, százalékban)

Borsodnádasinak érezze magát	80
Borsodnádasinak tartsa magát	79
Élete nagyobbik részében Borsodnádason éljen	59
Legalább az egyik szülője borsodnádasi legyen	45
Az általános iskoláit Borsodnádason végezze	40
Születésekor Borsodnádason éljen	36
Jelenleg Borsodnádason éljen	34

A szociális reprezentáció alapján történő elemzés eredményei szintén utalnak az affektív kötődésre, de nem meghatározó jelleggel.

Borsodnádasi szociális reprezentációjának egyik központi eleme az érzelmi szempontból semleges, többnyire nem indokolt, a település funkcionális lényegét jelöli (*lakóhely*). A másik meghatározó reprezentációs elem a válaszadók létezésének egészét meghatározó differenciálatlan teljesség (*minden*). A szociális reprezentáció központi magjában szereplő harmadik elem szintén az élethez, pontosabban annak kezdetéhez kapcsolódik (*születés*). A reprezentáció központi magjának elemei átfogó és neutrális kategóriák: hely, totalitás és létezés.

5. táblázat

Az asszociációs kategóriák és csoportosításuk

1. csoport Átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	lakóhely, minden, születés
2. csoport Átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	jó, gyár, emlék, környezet, költözés, munka
3. csoport Átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend	tetszés, család, haza, megélhetés, csoda
4. csoport Átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend	életvitel, érzés, hely, mozgás, rossz, szeretet, büszkeség, barát

A periféria elemeinek (2. és 3. csoport) egyik része érzelmi, másik része racionális. Az affektív elemekhez sorolhatjuk az indoklás nélküli pozitív minősítést (*jó*), a településhez kötődő pozitív emlékeket, egy letűnt kor felidézését (*emlék*) vagy a pozitív véleményt (*tetszés*). Érzelmekhez kapcsolódik még a környezet és a táj szépsége (*környezet*) vagy a borsodnádasi családtaghoz (*család*), a helyben maradáshoz való kötődés (*költözés*) vagy a haza fogalmának helyhez szűkítő azonosítása (*haza*). A periféria racionális részét gyakran a településnél is fontosabbnak tartott *gyár* és a hozzá szervesen kapcsolódó *munka*, valamint a mindezekhez logikusan kapcsolódó *megélhetés* alkotja.

A lakosság Borsodnádásd-reprezentációja logikus struktúrába szerveződik. A meghatározó centrális mag egyfajta természetes evidenciaként jeleníti meg a települést. A sokféle módon megnyilvánuló érzelmi kötődés és a munka köré szerveződő racionalitás jelen van, de a reprezentáció perifériájának része

A LOKÁLIS IDENTITÁS ÉS A MUNKÁS IDENTITÁS KAPCSOLATA

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a borsodnádásdiak számára Borsodnádásd a létezés totalitását jelenti, amelyhez elsősorban pozitív érzelmek és a munka (munkahely) világa kapcsolódik. Az asszociációs kategóriák gyakorisági és felidézési sorrend alapján képzett csoportjainak fontos jellemzője, hogy a szociális reprezentáció struktúrája alapján a lakosság nem igazán büszke az érzelmileg elfogadott és szeretett településre (a büszke asszociáció a negyedik, azaz a reprezentáció leginkább perifériális helyzetű csoportjában szerepel). A lakóhely büszkeség szerinti alacsony megítélését a kvantitatív eredmények is megerősítik: a lokális attitűdök szerkezetét bemutató 3. táblázat arra utal, hogy a „Lokális érzés” (77 pont) és „A lokalitás szeretete” (74 pont) attitűdök átlagpontjainál lényegesen alacsonyabb a „Lokális büszkeség” (56 pont).

Mivel magyarázhatjuk azt, hogy a borsodnádásdiak – bár érzelmileg azonosulnak a várossal, szeretik, sőt, az élet meghatározó tényezőjének tartják lakóhelyüket – nem igazán büszkék Borsodnádásdra? A lokális identitás e sajátosságát a borsodnádásdiak szociális identitásának más kategóriájával való kapcsolata, valamint egy ismert szociálpszichológiai magyarázat, a kognitív disszonancia elmélete alapján értelmezzük.⁴¹

Korábban már jeleztük, hogy a lokális identitást a társadalmi azonosságtudat részének tekintjük, amely „az én-nek nevezett hipotetikus konstrukció sajátos alrendszere, aspektusa”, mivel a társadalom kategoriális viszonyainak szelektív interiorizációja az önmeghatározás és a személyes folytonosság képzetének alapja és társadalmi kerete.⁴² Az önmeghatározó kategóriák elfogadásának folyamata, azaz a társadalmi identitás kialakulása a folyamatosan táguló környezettel (kiscsoportok és közösségek) való azonosulást jelenti. Ezt az azonosulási folyamatot egyszerre jellemzi az időközben megszűnő vagy új csoporttagságot jelentő változatosság és az egyéni pszichikum fejlődését befolyásoló társadalmi hatások kettőssége.⁴³ Az elméleti koncepciók alapján joggal feltételezhetjük, hogy a borsodnádásdiak lokális identitása a társadalmi identitás más kategóriáival való folyamatos kölcsönhatás alapján, a szociális környezet változásának függvényében értelmezhető.

A lokális identitással kapcsolatba hozható másik identitástípust a szociális reprezentációra vonatkozó további eredmények alapján azonosítjuk. A kuta-

⁴¹ Festinger 2000.

⁴² Pataki 1982.

⁴³ Csepeli 1992.

tás során Borsodnádasd mellett további kifejezések szociális reprezentációjára is kíváncsiak voltunk, így lehetőségünk volt annak vizsgálatára, hogy milyen kapcsolat van a lokális identitás (Borsodnádasd) és más kifejezések asszociációs kategóriái között. Korábban láthattuk, hogy a „Borsodnádasd” szóra adott asszociációk fontos (2. csoportba tartozó) kategóriája a gyár és a munka. A két kifejezésre adott válaszok gyakoriság és felidézési sorrend alapján képzett asszociációs kategóriáinak csoportjai azt igazolják, hogy a *Borsodnádasd*, a *munka* és a *gyár* szociális reprezentációját kölcsönös megfelelés jellemzi, mivel az egyes kifejezések központi magjában a következő asszociációk (is) szerepelnek:⁴⁴

<i>munka:</i>	gyár, Borsodnádasd
<i>gyár:</i>	közösség, munka
<i>Borsodnádasd:</i>	gyár, munka

Eredményeink arra utalnak, hogy a borsodnádasdiak számára a lakóhely, a (megszűnt) gyár és a munka reprezentációja szorosan összekapcsolódik, a három fogalom értelmezését egyfajta kölcsönösen azonos jelentéstartalom jellemzi.

További sajátosság, hogy a lokális identitás alapját jelentő Borsodnádasd reprezentációja szervesen kötődik a munkások csoportjával azonosuló munkás identitáshoz, mivel a munka reprezentációjának központi magjában szerepel az önbesorolás és a származás asszociáció. Ennek alapján joggal mondhatjuk, hogy a munka hangsúlyos eleme a borsodnádasdiak ön-identifikációjának. A munkás identitás mellett a munka reprezentációját leginkább a kétkezi–fizikai jelleg, a becsület–megbecsülés és a biztonság jellemzi, míg a gyár elsősorban az elmúlás, az emlék, a fájdalom és a megélhetés kategóriákkal van jelen a borsodnádasdiak gondolkodásában.

⁴⁴ A *munka* szóra adott válaszok asszociációs kategóriái és csoportosításuk: 1. csoport (átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend): kevés, becsület, fizikai, gyár, önbesorolás, fizikai és szellemi, termel; 2. csoport (átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend): dolgozás, származás, Borsodnádasd, megbecsül, kétkezi, szaktudás, biztonság; 3. csoport (átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend): büszkeség, egészség, elismerés, fontos, háttérbe szorított, keserves, legszebb, munkahely, nem tudja, nép, tekintély, kedves, osztály, becsületes, érzelem; 4. csoport (átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend): elavult, lumpenproletár, modern, igazi, tisztel, nincs, felnéz, bérmunkás, lelkiismeret, letaposták, munkaerő, pénz, rabszolga.

A *gyár* szóra adott válaszok asszociációs kategóriái és csoportosításuk: 1. csoport (átlag feletti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend): emlék, közösség, semmi, megélhetés, jó, munka, halál, vezetők; 2. csoport (átlag feletti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend): működés, sajnálat; 3. csoport (átlag alatti gyakoriság + átlag alatti felidézési sorrend): barát, élet, fogalom, kultúra, lokálpatrióta, fájdalom, gyár, elmúlás, hiány; 4. csoport (átlag alatti gyakoriság + átlag feletti felidézési sorrend): agy, bosszúság, eladás, erő, gondoskodás, járműkerék, kegyetlen, pusztítás, rossz, álm, biztonság, lehetőség, romlás, csend, érték, fiatalság, ipari park.

A Lemezgyár bezárása nemcsak a munkahelyek megszűnését és az egzisztenciális biztonság elvesztését jelentette Borsodnádasdon, hanem a generációkat jellemző munkás és lokális identitás gyors összeomlását is. Bár a kognitív disszonancia elmélete megismerési folyamatra vonatkozik, de alap gondolatát – a belső feszültség vagy disszonancia korábbi ismereteknek ellentmondó új tapasztalat vagy információ eredménye, ezt csökkenteni/redukálni törekszünk – adaptálhatónak véljük. A privilegizált juttatásokkal járó munkás lét megszokott biztonságára hirtelen elvesztésének, valamint a rendszerváltozással beköszöntött idegen és a korábbi megélt modellel valóban ellentmondásos tapasztalatának logikus következménye a frusztrált feszültség. A borsodnádasdiak csalódtak a rendszerváltozásban, a politikában – de a múltban nem. Elvesztették szeretett Lemezgyárukat és vele a keserűen városnak nevezett gyártelepüket is. A lakóhely maradt a jelen, hiszen ott élnek, de a Lemezgyár már csak a múlt. A múltra lehet büszkének lenni, de a jelenre nem.

„Tudniillik itt vidéken mikor azt mondták, hogy rendszerváltás van, magunkhoz se tértünk. Ha visszagondolok mi le voltunk döbbenve. És a mi korosztályunk, úgy volt, hogy ez a legszebb legjobb, nem biztos, hogy nem volt az, még nem tudjuk hogy ez milyen lesz. Furcsa volt, amikor mi azt hittük, hogy van közünk hozzá kiderült, hogy mi csak egy mozgó gépezet vagyunk. Úgy éreztem, hogy amit felépítettünk, felépítettem, mert ugye egy csomó dolgot felépítettem, annak nincs értelme. Ahol én, az apám, nagyapám dolgoztunk közel száz évet együtt, azt a gyárat a földdel tették egyenlővé. Meghalt az élet.” (2006, férfi, 65 éves)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A. Gergely András 1996: *Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- A. Gergely András é. n.: *A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok. (Rövid áttekintés a helyi tudás tartalmáról.)* Antropológiai Internetes Portál <http://www.antroport.hu/lapozo/tanulmanyok/tanulmanypdf/Agatotalistarsadalmitemenyek2002-2.pdf> (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 12.)
- Abric, Jean-Claude 1994: Les représentations sociales: aspects théoriques. In: Abric, Jean-Claude (dir.): *Pratiques sociales et représentations*. Presses Universitaires de France, Paris, 11–35.
- Alabán Péter – Vozár Gyuláné 2009: *Fejezetek Borsodnádasd gazdaság- és társadalomtörténetéből (kitekintés és összehasonlító regionális vizsgálatokkal)*. Kézirat.
- Asher, Smadar Ben – Wagner, Wolfgang – Orr, Emda 2006: Thinking Groups. Rhetorical Enactment of Collective Identity in Three Israeli Kibbutzim. *Asian Journal of Social Psychology* (9.) 2. 112–122.

- Bakó Boglárka 2003: „Itthon vagyunk megszokva, ideköt minden.” Egy barcasági magyar közösség lokális identitástudatáról és interetnikus kapcsolatrendszeréről. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 165–191.
- Bali János 2007: Engels-telep. Életstratégiák egy észak-magyarországi kisvárosban a bánya bezárását követően. In: Kadocsa László – Rádai Levente (szerk.): *„A tudomány iskolája.” Bölcsész- és társadalomtudományi konferencia előadásai*. Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros, 24–39.
- Bánfalvy Csaba 1994: Egy kritikus helyzetű helyi társadalom. Munkanélküliség, válság és újraélesztési kísérletek Ózd-Farkaslyukon. *Szociális Munka* (6.) 4. 254–261.
- Bárczy Zoltán 1960: *Fejezetek a Borsodnádasdi Lemezgyár történetéből*. Borsod Megyei Nyomda, Miskolc.
- Bóhm Antal – Pál László (szerk.) 1987: *A helyi hatalom működése. Műhelytanulmányok*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Bóhm Antal 2000: Térségi identitás Magyarországon. In: Bóhm Antal et al. (szerk.): *Térségfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. MTA, Budapest, 111–123.
- Bruner, Jerome Seymour 1990: *Acts of Meaning*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Calhoun, Craig 1994: Social Theory and the Politics of Identity. In: Calhoun, Craig (ed.): *Social Theory and the Politics of Identity*. Blackwell, Cambridge, MA, 9–36.
- Csatári Bálint 1989: *A Tiszazug kistérségi problémái*. Kutatási jelentés, kézirat. MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoport, Kecskemét.
- Csepeli György 1992: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest.
- Csontos Györgyi – Vass Tibor 2001: *Ózdi munkáskolóniák. Gyári lakótelepek és lakásbelsők története a századfordulótól az ezredfordulóig*. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz.
- Dekker, Henk 1998: *Nationalism, its explanations, and National Socialization*. Paper, prepared for presentation at the second Dutch–Hungarian Conference on Interethnic Relations. <http://nationalism.ceu.hu/classicsofnationalism> (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 12.)
- Dekker, Henk – Malová, Darina – Hoogendoorn, Sander 2003: Nationalism and Its Explanations. *Political Psychology* (24.) 2. 345–376.
- Enyedi György 1991: A lokalitás szerepe a modern társadalmakban. *JUSS* (4.) 4. 29–33.
- Erikson, Erik Homburger 1991: Identitásválság önéletrajzi vetületben. In: Erikson, Erik Homburger: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 401–435.
- Erős Ferenc 1996: Előszó. In: Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana, Budapest, 5–8.
- Festinger, Leon 2000: *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gyáni Gábor 2008: Identitás, emlékezés, lokalitás. *2000* (20.) 6. 19–27.
- Hamar Anna – Murányi István – Szoboszlai Zsolt 1997: *Az alföldi társadalom innovatív csoportjai*. Alföld Kutatási Program II. Kutatási jelentés, kézirat. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Szolnok.
- Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.) 2003: *Munkástörténet – munkásantropológia. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kelemen Ágnes 1999: Nemzeti érzelmek és a kisebbségek iránti attitűdök a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* (9.) 2. 77–101.

- Kolosi Tamás – Róbert Péter 1992: A rendszerváltás társadalmi hatásai. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1992*. TÁRKI, Budapest, 37–74.
- Kolosi Tamás – Sági Matild 1996: Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 149–197.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő, Budapest.
- Kovács Péter 2005: A halott gyár árnyékában. (Borsodnádásd másfél évtizeddel a rendszerváltás után.) *Magyar Narancs* 2005. június 2.
- Köles Sándor – Varga Csaba 1988 (szerk.): *A helyi cselekvés*. (JAK füzetek 38.) Magvető Kiadó, Budapest.
- MacIntyre Alasdair C. 1984: *After Virtue. A Study in Moral Theory*. 2. ed. University Notre Dame Press, Notre Dame, IN.
- Meier, Katja – Kirchler, Eric 1998: Social Representations of the Euro in Austria. *Journal of Economic Psychology* (19.) 6. 755–774.
- Millward, Lynne J. 1995: Contextualizing Social Identity in Considerations of What it Means to be a Nurse. *European Journal of Social Psychology* (25.) 3. 303–324.
- Moliner, Pascal 1994: Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales. In: Guimelli, Christian (dir.): *Structures et transformations des représentations sociales*. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 199–232.
- Moscovici, Serge 1976: *La psychanalyse son image et son public*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Moscovici, Serge 1984: The Phenomenon of Social Representations. In: Farr, Robert M. – Moscovici, Serge (eds.): *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–70.
- Moscovici, Serge 1988: Notes towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology* 18. (3.) 211–250.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt 1998: *Iffúsági életmód és szokásvizsgálat Jász-Nagykun-Szolnok megyében*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Szolnok.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt 1999: *Sikeres városok, magasan, illetve alacsonyán fejlett települések az Alföldön*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Szolnok.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt 2000: Identitás-jellemzők a dél-alföldi régióban. *Tér és Társadalom* (14.) 1. 27–50.
- Murányi István 2006: *Identitás és előítélet*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Nánásiné Tóth Éva 1996: *Kötődések a városhoz*. Kutatási jelentés. Kézirat. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.
- Nemcsik Pál 1964: Beszámoló a borsodnádásdi helytörténeti kutatómunkáról. *Legújabbkori Múzeumi Közlemények* 1. 25–34.
- Nemcsik Pál 1976: A borsodnádásdi kétlaki munkásság életmódjának változása. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból*. (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII.) Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 49–62.

- Nyitrai István 1989: *125 éves a Borsodnádásdi Lemezgyár. A Lemezgyár története dióhéjban*. Borsodnádásdi Lemezgyár Igazgatósága, Borsodnádásd.
- Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce 1998: Social Memory Studies. From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Reviews Sociology* (24.) 105–140.
- Paládi-Kovács Artila 2007: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pálné Kovács Ilona 2000: Régiók Magyarországa: utópia vagy ultimátum? In: Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Enyedi György 70. születésnapjára*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 73–92.
- Papp József – Tóth József 1991: Ipari válságövezetek Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* (38.) 7–8. 778–797.
- Pataki Ferenc 1982: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth, Budapest.
- Purkhardt, S. Caroline. 1993: *Transforming Social Representations. A Social Psychology of Common Sense and Science*. Routledge, London – New York.
- Rosenthal, Gabriele 1995: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus Verlag, Frankfurt – New York.
- Sá, Celsio Pereira de 1995: *The Central Nucleus Approach to Social Representations*. Paper was presented in the XXV Interamerican Congress of Psychology, San Juan de Puerto Rico. <http://www2.lse.ac.uk/methodologyInstitute/pdf/QualPapers/CELISO-Core-periphery.pdf> (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 12.)
- Tajfel, Henri 1978: Social Categorization, Social Identity, and Social Comparison. In: Tajfel, Henri (ed.): *Differentiation between Social Groups*. Academic Press, London – New York, 61–76.
- Tajfel, Henri 1982: Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology* 33. 1–39.
- Tajfel, Henri – Turner, John C. 1979: An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: Austin, William G. – Worschel, Stephen (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Brooks/Cole, Monterey, 33–47.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Verges, Pierre 1992: L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie* (45.) 405. 203–209.
- Vincze Orsolya – Kőváriné Somogyvári Ildikó 2003: A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* (Új folyam 47.) 1. 58–66.